

NOMÁD NÉPEK — LETELEPÜLT NÉPEK KAPCSOLATÁNAK ÉS VISZONYÁNAK PROBLÉMÁJA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN ÉS KELET-EURÓPÁBAN

Most nem lehet célunk, hogy a lovasnomád életforma kialakulásának helyéről és idejéről bővebben beszéljünk. Erről a kérdéstről régebben részletesebben írtunk már,¹ elegendőnek tartjuk arra csupán utalni. Megjegyezzük azt is, hogy újabban egész monográfia jelent meg erről a tárgykörrel.² Úgy érezzük, hogy jelen esetben mindez felment az alól, hogy a fent jelzett kérdésnél időzzünk. A továbbiakban — bevezetésként — csupán egy-két fontosabbnak látszó momentumot szeretnénk mégis kiemelni és alá-húzni.

A lovasnomád életforma kialakulása nem Kelet-Európában történt, hanem Ázsiában és kezdetei, a letelepült földművelő-állattenyésztő életmódéhoz mérten, igen rövid történeti távolságban rejlenek. Ugyanis mindössze a bronzkor végén megkezdődött történeti folyamatról van szó, amikor ez az életforma — a letelepült állattenyésztő életformából differenciálódva — kialakult, majd elterjedt a steppéken. Ezzel lehetővé vált addig nem hasznosított, nagy kiterjedésű térségek gazdasági hasznosítása, betelepítése. A nomadizmus fő területe az a térség, amely a Kárpátok vonulatától egészen a távol-keleti Kínáig hegységig terjed. A Kárpát-medencében lévő — vagy inkább volt — steppefoltok, erős-steppe (ligetes-steppe) jellegű flórával rendelkező részek tették lehetővé azt, hogy nyugaton egészen a Bécsi-medencéig keleti eredetű, nomád, vagy félnomád életformában élt népek lakóhelyévé válhasson. Ezek sorozatos betelepülése, beáramlása, itteni léte, majd beolvadása a mindig változó „öslakosságba” — amely folyamat nem mindig azonos előjellel és eredménnyel zárult — húzza alá témánk fontosságát, történeti megvilágításának szükségességét.

Mindenekelőtt le kell szögeznünk azt, hogy a vándorlás, az áttelepülés a nomád népektől és életformától eltekintve is, tehát már ennek az életformának a létrejötté előtt, a *homo sapiens* létezési formájának egyik jellemző vonása volt. A migrációk, annak specifikus formái (pl. a lassú átvándorlás, az „infiltráció”, a tömeges, gyors áttelepülés stb.) igen komoly antropológiai, kulturális, gazdasági következményekkel jártak és a legtöbb esetben etnikai változásokhoz vezettek. A lovasnomád életforma kialakulásával egyrészt a migráció egyik új formája alakult ki, másrészt pedig újabb hatalmas földrajzi területek nyíltak meg az emberi megélhetés számára.

A lovasnomád, vagy félnomád népek szerepét

és jelentőségét nem ítélni meg helyesen a történelmi folyamatban, ha csupán azok, vagy ha csak a letelepült, velük szomszédos (falu és városok) népek szemszögéből nézzük.

Már a harmincas években felmerült a szakirodalomban az az igen helyes és alapvetően fontos gondolat, hogy a nomád népek gazdasági életét és történelmét nem szabad a velük szomszédos — vagy sok esetben velük együtt élt népekétől függetlenül tanulmányozni.³ Ezt az elvet továbbra is szem előtt kell tartanunk kutatásainkban, különben helytelen következtetésekre juthatunk. A két életformát és azok konkrétan adott történeti megtestesítőit együttes elemzés révén lehet igazán megérteni és csak így lehet megmagyarázni a velük kapcsolatos történelmi folyamatokat.

A Kárpát-medence és annak délkeleti-keleti peremvidékei és az abból az irányból vele szomszédos területek, úgy tűnik, hogy az ókortól kezdve még intenzívebben kerültek bele a népek vándorlásának útjába, gyorsabb vándorlások színhelyei lettek. Amellett, hogy ezek az említett területek Róma hódító tevékenysége következtében újabb és újabb etnikai elemekkel színeződtek (itt gondolok pl. a dunai provinciákba telepített *foederatíkra*), a határvidékeken is újabb és újabb népekkel kerültek kontaktusba. Nem változott sokban a kép Róma hatalmának bukásával sem, például a gepidák, longobardok betelepülése, ha úgy tetszik csupán újabb sort nyitott meg a bevándorló népek sodrában. És ezeknek a népeknek a nagyobbik része nem volt lovasnomád, sem pedig félnomád. Mindezek a tények alaposan megnehezítik annak a viszonyoknak a vizsgálatát, amely ebben a térségben letelepült népek és lovasnomád népek kontaktusára irányul.

Vándorlásuk, áttelepülésük idején a lovasnomád és félnomád népek új és újabb kapcsolatokra lépnek a letelepült népekkel, akikkel súrlódásokra és harcokra kerül sor addig, amíg a jövevények meg nem tudják hódítani azokat a területeket, amelyek sajátos életmódjuk szempontjából feltétlenül szükségesek. Itt nem csupán legelőterületekről és félnomádok esetében még szántóterületekről van szó, hanem meg kell szerezniük az adott terület gazdaságilag is kulcsfontosságú útjait, vízi átkelőhelyeit stb.

A kimmérek és szkíták régészeti nem bizonyítható betelepüléseit a Kárpát-medence síkságaira most nem vettük tekintetbe, jöllehet keletrebbre komolyan átforgatták Kelet-Európa

etnikai képleteit. A szkita kultúra hatása Erdélyben volt különösen jelentős. Magyarországon csekélyebb (az ismert aranyszarvasok és fegyverleletek ellenére) etnikus jellegű szkita határol nálunk nem beszélhetünk.

A keleti irányból történő nagyszabású betelepülések sorozatát a *szarmata*-jazigoktól számíthatjuk, akik tudvalevőleg a Duna—Tisza közét és a Tiszántúlt is megszállták törzseikkel az i. sz. I. sz. legelején. A Kárpátok karéjától keletre— délkeletre azonban már valamivel előbb megjelentek. A korai antik források steppei nomád életmódot folytató népként írják le őket (Strabo VII. 3,7). Ezt a tényt keleti temetőik jellege is alátámasztja. Rövidesen azonban az erdős steppe vidékét is birtokukba vették és a későbbi írásos források földművelő szarmatákról írnak (Ammianus Marcell. Res gestae XVII. 3.,; XXII. 8,42). A Magyarország területére települt szarmaták gazdasági élete hasonló lehetett a Kárpátoktól keletre (a Dnyeszterig) lakott rokon törzsekéhez, amelyek régészetileg már sokkal jobban ismerünk. Jóllehet *Párducz Mihály* az 1949-ig feltárt hazai temetőket publikálta, de sem az azóta napvilágra került sírleletek, sem pedig a települések ásatási anyaga nem került (csekély kivétellel) kellő szintű közlésre. Így a továbbiakban inkább azt szeretnénk példaképpen felhozni és vázolni, ami a csernyjahovói kultúra népei (ez a kultúra letelepült, földművelő népek emléke) és a jövevény szarmaták között történt. A szarmaták a Kárpátok vonulata mentén géta—dák törzsek közvetlen szomszédságába kerültek és emellett a késő antik kultúra volt rájuk igen erős hatással. Egyes helyi törzsek esetében (pl. a carpoknál) jól megfigyelhető a régészeti anyag alapján a szarmata etnikai hatás. A szarmata elemek, mint ismeretes, a városokban is megjelentek, még hozzá nem is csekély számban (Tyros, Istria stb.). A régészeti feltárások alapján úgy tűnik, hogy a szarmatákat követő csernyjahovói kultúra a maga területén teljesen magába olvasztotta a szarmaták késői kultúráját, de úgy, hogy abból több vonást (pl. a temetkezésekben és a kerámia-művességben) átvett. A folyamat úgy ment végbe, hogy a szarmaták az alakuló-formálódó csernyjahovói kultúrával együtt léteztek az i. sz. II. századában és a III. sz. elején, majd saját kultúrájuk lényegében eltűnik a III. századdal, jóllehet még később is szerepelnek az írásos forrásokban mint önálló törzscsoport.⁴ Egyszóval nem teljes és „egyszerű” asszimilációról van szó a szarmaták mint jövevények és a csernyjahovói kultúra mint a helyi, letelepült lakosság kultúrái viszonyában, hanem arról, hogy az előbbieket részt kaptak annak végső megformálásában, mint teljes értékű etnikai elem.

Mivel nem lovasnomádokról van szó a nyugati-gót (terving) — csernyjahovói kultúra viszonylatban, ezért erre a kérdésre most nem térünk ki.

A Kárpát-medencébe egymás után beérkezett (az avarok esetében például több hullámban) lovasnépek a legtöbb esetben kihasználták azokat a kedvező politikai helyzeteket, amelyek lehetővé tették számukra a betelepülés lehetősége mellett a gyors hatalomátvételt és annak

megszilárdítását. Például az avar bevándorlás idejében a Kárpát-medence nem állott egy nép uralma alatt és az avaroknak longobard szövetségben sikerült leverniük a gepidákat, majd egyezségüknek megfelelően a kivonult longobardok Pannóniát kezükre adták. Ezek a történelmi tények a forrásokból közismertek. Az események következtében a Kárpát-medence jelentős területe került így egységes irányítás alá, közel két és fél évszázadra.

A letelepült, földművelő életmódot folytató népek sorába tartoznak Kelet-Európában és azon belül a Kárpát-medencében is a *szlávok*, akik szintén jövevények voltak itt a korai középkorban és akiből későbbi történelmük során őslakók lettek, a honfoglaló magyarság szempontjából. A szlávoknak a Kárpát-medencébe történő betelepülése pontos időpontja nem ismeretes, helyesebben szólva vitatott. Kétségtelen, hogy például az avarokkal szemben, nem egy vagy két esztendő alatt zajlott az le. Régészetileg nem bizonyított *Altöldi* Andrásnak az a régebbi feltételezése, melyet egy ideig *Fettich* Nándor is magáévá tett, hogy a szlávokat az avarok gyűrűként, élő védelem gyanánt telepítették volna maguk köré. *Györffy* György szerint betelepülésük az avarokéval egyidejű volt.⁵ Mindenesetre a korabeli írásos források a VI—VII. század folyamán szlávoknak avar szövetségben történt együtt harcolásáról írnak. Az újabb régészeti kutatások szerint⁶ a legkorábbi szláv csoportok a VI. sz. harmadik évtizedében jelentek meg a Dunánál, majd rövidesen Erdély és a Bánát területén. Ezt újabb, más jellegű szláv néphullám követte az avar bevándorlás idején, sőt ennél még egy jóval későbbi — 680 körül — szláv bevándorlási hullámot is feltételeznek.⁷ Ez a történelmi-régészeti kép sokrétű és bonyolult már önmagában is és különösen az, ha tekintetbe vesszük a szlávokat megelőző, részben romanizált őslakosságot. Erre rétegezódik rá a Kárpát-medencében saját népeivel az avarság és alakítja ki a Kaganátust. *Györffy* Gy. szerint aztán később úgy alakult a helyzet, hogy etnikailag a szlávoké lett a fölény a Kárpát-medencében, a Nagy Károly-féle hadjáratok következtében. Ha így is lenne a helyzet, amit még régészetiileg igazolni nem sikerült, egységes nyelvű és kultúrájú szláv-ságról itt semmiképpen sem beszélhetünk. A *Regino* által 889-ben említett avar pusztaság (MG SS I. 600.) — ahol azok nyilván állataikat legeltették — nem lehetett például szlávok lakóhelye.

Az Avar Kaganátus belső társadalmi bajai, majd a frankok sorozatos hadjáratjai, mint ismeretes, véget vetettek az avar uralomnak, de ezt megelőzően már az egységes politikai-gazdasági hatalom a kaganátus keretein belül mégis jelentősen járulhatott hozzá ahhoz, hogy a földművelés és általában a termelés hosszú ideig nyugodtabban és egységesebben, zavartalanul fejlődhessek. A késő avar korban az egységes egész mutatójának tartjuk például a veretes avar övek elterjedését, amelyek — ami a teljes övgarnitúrákat illeti — a Kárpát-medencén kívül sehol sem található meg. Úgy tűnik, hogy a késői Kaganá-

tus egységére ez is utal. A földművelés fejlődésére és súlyának növekedésére a termelésben az is mutat, hogy avar kor derekán és végén egyre-másra jelennek meg a sírokban (lovassírokban is) vassarlók.⁸

Amint például a Kelet-Európában és részben Európa és Ázsia egykori határán kialakult Kazár Kaganátus esetében láthatjuk, hozzájuk hasonlóan a Kárpát-medencébe betelepült nomád-félnomád népek is megszervezték a kereskedelmi utak ellenőrzését, a kereskedő karavánok megvámolását, révvámok szedését, egyben pedig fontos csomópontok védelmét. Erre nézve egész sor példával rendelkezünk már az avar korból. A természetüknél fogva, a nomád és félnomád gazdálkodást folytató népek maguk is kereskedtek, eljártak a sokszor speciálisan számukra létesült, vagy kijelölt vásárookra, ahová az eladni szánt állataikat, szőnyegeiket stb. vitték el. Ez is a nomád — letelepült népek egymás mellett, kölcsönös viszonyának egyik létformája volt.

Az Avar Kaganátus bukása után a IX. század nem hozta egységes arculatra politikai, vagy etnikai tekintetben a Kárpát-medencét. Délen a Maros vonaláig (vagy még attól északabbra) a bolgárok, nyugaton a Dunáig a frankok, az ÉNY-i részen a Vágig a morva-szlávok voltak az urak. Mint már utaltunk rá, jelentős létszámú, de kultúrájában különböző színezetű és nyelvileg nem egységes szlávok is települt be az avar korban a Kárpát-medencébe: a helynevek tanúsága szerint déli és nyugati szlávok, sőt keletiek is. Az avarság, amelynek főleg vezető rétege hullott el a csatákban, emellett nagy tömegeivel érthette meg a magyarok honfoglalását. Erre nézve igen tanulságosak Váczy Péter legújabb forráskutatásai.⁹ De ezek az avar eredetű etnikai elemek az írásos források szerint, nem tanúsítottak ellenállást.

Mindezek a tényezők együttesen tették lehetővé, hogy a viszonylag kisszámú magyarság (kevesebb mint félmillió) úrrá lehessen a jelzett terület felett és reménye legyen a fennmaradásra. A meginduló etnikai asszimiláció sem nyomhatta el a bevándorolt magyarság új jellegű arculatát, amely a helyi lakossággal egybeolvadva a IX. századiénál egységesebb, sokszínű magyar kora középkori kultúra létrejöttét eredményezte. A fennmaradást, az elfoglalt új haza megtartását az a politikai edzettség, tapasztalat is segítette, amelyre a magyarság még Dél-Oroszországban, a Kazár Kaganátus szomszédjaként, sőt egy ideig annak szövetségeseiként tett szert.¹⁰

Mindezek az említett, igen lényeges tényezők azt eredményezték, hogy a magyarság itt a Kárpát-medencében megelőző lovasnépeknél magasabb szinten kellett, hogy álljon. A *szarmaták* római (feltételezett) „puffer-állama”, vagy később a *besenyők* törzsszövetsége, nem volt alkalmas egy, a nomád, pontosabban szólva félnomád gazdálkodásnál haladóbb, intenzívebb, egyszóval már nem nomád életformára való áttérésre. Besenyő állam sem tudott létrejönni.

A továbbiakban a *honfoglaló magyarság* és a letelepült népek viszonyáról szeretnék még beszélni.

Tévedésnek, pontosabban szólva tájékozatlanságnak minősül azoknak a kutatóknak az állítása, akik a honfoglaló magyarságot csupán „lovasnépnek”, más szóval „tisztán nomád” népnek tüntetik fel. A magyarság a IX. században *félnomád* életformában élt, tehát voltak állandóbb jellegű épületekkel rendelkező, nyilván mindig azonos helyeken lévő téli szállásai is. Közismert, régen lefordított perzsa forrás tanúskodik arról, hogy már Etelközben is voltak megművelt földjei.¹¹ A lényeges ezzel kapcsolatban az, hogy amíg a félig letelepült népek esetében a földművelés a gazdasági élet egyik vezető ágazata, addig a félnomád népeknél annak nincs ilyen döntő szerepe. Emellett a félnomád életforma jellegzetességei közé tartozik — szemben a lovat, birkát stb. tartó nomádokkal — az intenzív szarvasmarha-tenyésztés, amely a honfoglalás kori (IX—X. századi) temetőben talált állatcsont-leletekben is tükröződik. A Kárpát-medencében eddig felfedezett és megasott IX—X. századi temetők lelőhelyeinek vizsgálata egyébként kérdésünkkel kapcsolatban még más tanulsággal is szolgál. Ezek a temetők rendszerint az ún. késő avar, vagy szláv (?) temetők és települések közvetlen közelében helyezkednek el. Már az is a kezdettől fogva köztük létrejött szoros kapcsolatra, mondhatni szinbiózisra utal. Az egymásra utaltság, a termékcserre követelte meg ezt a közeledést. Hiszen korántsem úgy kell elképzelnünk, hogy a magyarság által birtokba vett területekről a korábban ott lakó népek teljesen kiszorultak volna. A magyarság tőlük sok olyan terméket kapott, amit maga még akkor nem állított elő (pl. kerámiát), vagy csekélyebb mértékben termelt (pl. gabonát, hüvelyeseket). A magyarság esetében a letelepülésre való áttérés, a helyi lakossággal való szoros kontaktus révén ment végbe, méghozzá igen gyors ütemben. Ez nem rendkívüli és történeti-néprajzi párhuzamok egyébként utalnak hasonló folyamatokra, melyek alapján megállapítható, hogy a fejlődő nomád állattenyésztés amúgy sem zárta ki a letelepült életforma felé tartó fejlődést.¹² Szemben például a szlávok jobbra infiltrációs jellegű, általában lassúbb ütemű betelepülésével a Kárpát-medencébe,¹³ a magyarok esetében az őslakossággal gyors ütemű összeolvadás történt, amelyet a jellegzetes honfoglaló temetők alig egy évszázados fennállása bizonyít. Már I. István király idejétől kezdve nagy létszámú („soros”) temetők létesülnek, amelyek magukban foglalják a magyarok és a helyben talált lakosság elhunyt egyedét.

Néhány szót kell szólnunk az úgynevezett magyar *kalandozásokról* is. Numizmatikai bizonyítékok arra utalnak,¹⁴ hogy ebben nem minden egyes törzs, vagy magyar népcsoport vett részt. Tehát a kalandozások nem voltak „központilag szervezve” és bennük a félnomád gazdaságban feleslegessé vált elemek vehettek elsősorban részt. A zsákmányoláson kívül, a félelemkeltés és a háborús készenlét fenntartása igényelte őket. Egyébként a kalandozó hadjárat (amely sohasem területszerzésre irányult) a munka egyik formája volt a saját termelés helyett, nemegyszer annak pótlására, pl. állatelhullás idején. A kalandozáso-

kat hosszú évtizedeken át gyakorolták, de végső megoldást természetesen nem adhattak és nem jelentettek soha alapvető bázist a gazdasági életben.

Ami a *településeket* illeti, velük kapcsolatban megjegyezzük azt, hogy a magyarság a Kárpát-medencében és annak előterében jellegzetes paraszti kultúra területére érkezett vándorlása során. Ezt megelőzően is ismert és használt már állandó lakóépületeket, ami félnomád életformájáról következik, tehát nemcsak jurtajellegű épületeket kell náluk feltételeznünk. A kazárok-nál, a szaltovo-majackojei kultúra egész területén komoly építményekkel, fa- és téglapépületekkel ismerkedett meg. A Kárpát-medencében és annak közvetlen környékén sáttortetős, félig földbe ásott, négyszögletes alaprajzú háztípusokat használó népek körébe került. Ezek a háztípusok egészen a XIII. századig bezárólag uralkodó típusok voltak a jelzett térségben. Ácsolt, épített házakkal kapcsolatos ismereteit és azok használatát nyelvtörténeti adatok is alátámasztják a magyarságnál (pl. fgr. ház, falu).

A kora középkori (VI—X. sz.) települések ásatása az utóbbi években nagy lendületet nyert a Kárpát-medencében (Magyarországon *Bóna István, Kovalovszki Júlia* és mások munkásságára gondolunk), de ennek ellenére a településtörténeti kutatás még mindig csak az első lépéseket tette meg. Sajnos az ilyen korú feltárt települések publikálása sem történt még meg teljesen sem nálunk, sem Romániában. Nomád szállásra utaló, jurtajellegű építménymaradványt a honfoglalást megelőző korból egyedül talán csak Előszállás határából ismerünk (Fejér m., közöletlen.). A korai (X—XI. sz.) magyar, vagy őslakos települések, ha nem is mutatnak fel teljesen egységes háztípusokat (zömmel négyzetes alaprajzú házakat találtak rajtuk, bár vannak téglalap alakú alaprajzzal rendelkezők is a IX—X. századból, pl. Gergelyugornyaról¹⁵ vagy Keszthelyről)¹⁶ jól beilleszkednek a kelet-európai háztípusok fejlődésmenetébe.

A település- és házfórmák vizsgálata mellett a földművelés és eszközeinek tanulmányozása hozhat döntő eredményeket témakörünk számára. Nem vitás, hogy a letelepült népek és a betelepülő nomád, vagy félnomád népek viszonyának kialakításában döntően a gazdasági kérdések játszottak szerepet. Ezzel kapcsolatban konkrétan a magyarságra vonatkoztatva már egész sor vizsgálat folyt, főleg a földművelésre nézve (*Bartha Antal, Balassa Iván munkái*). A nyelvtörténeti adatok alapján úgy tűnik, hogy a Kárpát-medence mezőgazdasága már a magyar honfoglalás előtt intenzívvé kezdett válni, azaz valamivel fejlettebb lehetett, mint a Kárpátoktól

keletre fekvő ligetes steppe, vagy a még délebbi folyóvölgyi részek mezőgazdasága — azoké a területeké, amelyen honfoglaló őseink megfordultak és laktak volt, a szaltovo-majackojei kultúra területein. Ebben a kultúrában komplex termelő gazdálkodás folyt, ekés földműveléssel. Azokkal az ismeretekkel, amelyekkel a honfoglaló magyarság a IX. század végén rendelkezhetett, beleértve az ekés földművelés ismeretét és gyakorlatát, jól beilleszkedett a helyben (a Kárpát-medencében) talált népek gazdálkodásába.

A gazdasági kérdésekkel szorosan összefügg az *államalapítás* kérdése. Tartós nomád államok létrejöttéről nem beszélhetünk, jóllehet az államiség kezdeti formáit sikerült a történészeknek bizonyítani már a szkítáknál és később a hunoknál is stb., egyaránt. Azonban a szilárd állam létrejöttéhez komplexebb és intenzívebb gazdaság szükséges, mint amilyen a nomád és félnomád népek rendelkeztek. A magyar „törzsek” az új hazában, alig száz évvel a honfoglalás után már szilárd, feudális államot tudtak alapítani. Ez azonban csak úgy volt lehetséges, hogy ehhez már a Kárpátoktól keletre elfoglalt helyükön kialakulhattak a kellő előzmények, s így a társadalmi viszonyok is.

Kelet-Európában a magyarság előtt egy másik, részben félnomád életet folytató nép volt az, amelyik igen korán eljutott az államalapítás szintjére, a *bolgár*. Országukat a Kaukázus előterében a kazárok zúzták szét a VII. században, központja az antik Phanagoria helyén volt. Mint közismert, a bolgárok egy része Dél-Oroszország területén maradt, régészetiileg a szaltovo-majackojei kultúra egyik variánsaként lehet őket megragadni. Másik részük a későbbi volgai Bolgárországot hozta létre, miközben ötvöződött a helyi, már letelepült őslakossággal. Harmadik csoportjuk, a VII. sz. végén az I. Bolgár Cárságot szintén a letelepült, földművelő, röviddel előttük odatelepedett szláv lakosság együttesében alakította ki. A magyarság bolgár szomszédságban és szoros kapcsolatban töltött el jelentős időt Dél-Oroszországban, erről tanúskodik a bolgár jövevényszavak jelentős rétege nyelvünkben. A bolgároknak a Balkánra települt része gazdasági életében, az államalapítás szintjére történt emelkedés idején, sőt azt megelőzőleg, már keleten, létrejöhetnek azok a tényezők, amelyek ezt lehetővé tették. Ezek valóban jól illeszkedtek, és jól idomultak a balkáni szláv lakosság gazdasági szintjéhez.

Ilyen előzmények és környezet hátterén kapcsolódott bele a magyarság a X. században Kelet-Európában végbemenő (a Kijevi Oroszországban valamivel előbb) államalapítások sorába, hasonlóan a cseh, vagy a lengyel államhoz.

JEGYZETEK

1. Erdélyi I., Nomád életforma — nomád társadalom. „Valóság” XV. 5. Budapest 1972. 13—20; Erdélyi I. — Gumiljov, L., A nomád világ egysége és sokrétősége. Arch Ért. 96. 1969. 54—60.
2. Markow, G., Die wirtschaftliche und gesellschaftliche Struktur der Nomadenviehzüchter-Völker Asiens. Dresden 1970.
3. A vonatkozó irodalmat ld.: Hazanov, A. M., Szocialnaja isztorija szkifov. Moszkva 1975. 35.
4. Rikmkan, E. A., Etnyicseszkaaja isztorija naszelenyija Podnyesztrovja i prilegajuscsevo Podunavja. Moszkva 1975. 317.
5. Györffy Gy., Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus Gesta Hungarorumában. Ethnographia 1965. 3. 411.
6. Comşa, M., Slaven in karpatisch-donauländischen Raum im 6—7. Jahrhundertn. ZfA Z. Archäol. 7. Berlin 1973.
7. U.o. 220.
8. Erdélyi I., Avarkori sarlók a Kárpát-medencében. Ethnographia 1975. I. 153—163.
9. Váczy P., Der fränkische Krieg und das Volk der Awaren. Acta AntHung. 20. 1972. 395—420.
10. Bartha A., A magyar történelem problémái 1526-ig. Történelmi Szemle 1968. 1—2. 107—112.
11. Ibn Ruszta, ld. „A magyarok elődeiről és a honfoglalásról”, szerk. Györffy Gy. Budapest 1958. 54.
12. Tolúbekov, Sz. J., Kocsevoje obscseszto kazahov v XVII.—nacs. XX. vv. Alma Ata 1971. 600.
13. Comşa, M., Slaves et autohtones sur le territoire de la R.P.R. aux VIe et VIIe siècles de n.é. (1962) 1966. 165.
14. Kralovánszky A., A papi honfoglalás kori temető. A nyíregyházi Jósza A. Múz. Évk. 3. Nyíregyháza 1960. 27—38.
15. Erdélyi I.—Szimonova E., Ásatások Vásárosnamény határában. „Találkozás Bereggel”. Vásárosnamény 1978.
16. Halászcsárda. Sági K. közöletlen ásatása.

ИШТВАН ЭРДЕЛИ

ВОПРОСЫ СООТНОШЕНИЯ ОСЕДЛЫХ И КОЧЕВЫХ ПЛЕМЁН В КАРПАТСКОМ БАССЕЙНЕ И ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ

Основная область кочевого хозяйства простирается от Карпатского бассейна на западе до Хинганских гор Центральной Азии на востоке, в зоне степи и лесостепи. С появлением кочевого образа жизни возникла новая форма миграции некоторых групп населения. Роль кочевых народов следует правильно рассматривать как со стороны оседлого населения, так и кочевников.

Далее автор подробно рассматривает процесс взаимоотношения кочевников и оседлого населения, начиная с сарматской эпохи вплоть до появления древних венгров. В конце статьи, в связи с образованием ранних феодальных государств, касается вопроса расселения древних болгар.

